

Алфред Дијамантштајн (1896—1942) — биографија жртве холокауста¹

Др Милош М. Дамјановић
независан истраживач — Косовска
Митровица, Србија
milos_damjanovic@yahoo.com

Оригиналан научни рад
УДК 341.322.5:929Дијамантштајн А.
COBISS.RS-ID 143166209
DOI 10.7251/TOP2511065D

Сажетак: У раду ће бити испрожена и презентована биографија Алфреда Дијамантштајна, ашкенаског Јеврејина завичајног у Новом Саду, који је лишен живоћа у Другом светском рату због свој етничког порекла. Иако су му породични корени били у Српској Ашени и мада је један део његове живоћне пућане у вези са највећим трагом Бачке, Дијамантштајн је испрагао на испоруку окућане Србије, где је боравио и скривао се непосредно пред избијање Априлског рата и по окућацији југословенске државе. Дијамантштајн је био прилично контроверзна личности која је у јавном живоћу током мирнодојског периода између два светска рата била предмет неких од највећих корупционих афера и политичких скандала које су испресале новорођену балканску монархију. У неким аспектима приватног живоћа, пословне етике и политичког деловања одуарао је од главне шока југословенског јеврејства. Његови искораци оледали су се не само у апстрази већ и у политичко-идеолошком партнерству са екстремном десницом и антисемитским елементима на политичкој арени хетерогеног југословенског друштва. Прелазак на источно православље и посрбљавање учињено нејуне две деценије пре смртне опасости испољене у окућанској аенди 'коначног решења јеврејског питања' нису се показали сасоносним ниш формулом за преживљавање. Систематичности сировођења

¹ Рад је награђен трећим местом на годишњем научно-књижевном конкурсy за радове са јеврејском тематиком у организацији Савеза јеврејских општина Србије за 2024. годину.

Холокаустџа на шлу љоробљеној евројској конштиненшја резулшцирала је дешекшовањем и ликвидацијом и овој Јеврејина, чшју ћемо реконштрукцију живошћојиса донешш на сшраницама овој рада.

Кључне речш: *Јевреји, Ашкенази, Холокаустш, Јуославија, Србија, Војводина, Бачка, Нови Сад, Заїреб, Беоїрад, Сокобања, Срїска љравославна црква, Друшш свешшски рашш.*

Алфред Дијамантштајн је историјска личност која је оставила видног, али магловитог трага у прошлости краткотрајне југословенске државе. Неке епизоде из живота заједничке државе српског, хрватског и словеначког народа уско су повезане са личношћу Алфреда Дијамантштајна, која до данас није значајније осветљена. На јавну позорницу Дијамантштајн је ступио само два пута током дводеценијског живота југословенске државе, и оба пута његов је рад био повезан са одређеним друштвено-политичким аферама које су потресале и шокирале тадашње домаће јавно мњење. Како се изненада и неочекивано појављивао у јавности, тако се из ње неприметно повлачио, не остављајући готово никакав траг о свом постојању и раду. Упркос бројним и гигантским празнинама и непознаницама о његовом животу, историјски извори нам омогућавају да делимично пратимо ток његовог бивствовања и заокружимо његов целокупан животни циклус, акцентујући да његова реконструисана биографија остаје без многих карика. Попут супернове, ненадано би се појављивао на историјској позорници и нестајао са ње. Оба пута личност Алфреда Дијамантштајна у фокус јавности је избила у уској вези са политичким и економским скандалима, последњи пут као актер једне од три највеће корупционашке афере које су потресале друштво југословенске краљевине (Нашичка, Бодијева и Дијамантштајн—Љотићева).²

Овај ашкенаски Јеврејин потицао је из породице Дијамантштајн, која је на простору југословенске државе егзистирала у северним крајевима земље. Његов патроним био је изузетно редак међу југословенским јеврејством, велике су индикације да је породи-

² Л. Л., „Друштвени преглед. Сензацијонални процеси и наша штампа. (Поводом случаја инж. Стојановића.)“, *Нова Евроја* (Загреб), бр. 4, 26. март 1937, 129—133.

ца Алфреда Дијамантштајна била једина јеврејска породица са овим презименом у Југославији. Припаднике овог рода најраније затичемо у Великом Бечкерекy, да би потом неки од њих наставили живот у Новом Саду и Загребу. Крајем XIX столећа извесни Дијамантштајн појављује се као скромни приложник *Доброшворне задруге Српкиња Новосаткиња* додељујући једну форинту овом хуманом удружењу, уз бројне друге јеврејске, српске и остале суграђане.³

Отац Алфреда Дијамантштајна био је Људевит односно Лудвиг, Лајош, Љубомир, звани и Лујо, под којим се још именима помиње у изворима разне провенијенције, рођен 1857. године у Бечкерекy од оца Сигмунда и мајке Јохане. Лудвигови родитељи су сем њега имали још најмање једно дете, млађу ћерку Хенриету рођену 1859. године у Секешфехервару (Столном Београду), која је ступила у брак 6. јануара 1892. године са Симоном Брауном из Бечкерекa. Лудвиг Дијамантштајн се оженио 7. маја 1882. године са Каролином Екфелд из Херцегсанта (Сантова). Поред Алфреда, брачни пар Лудвиг и Каролина Дијамантштајн имали су још најмање двоје деце. Најстарији син Фридрих био је рођен 11. фебруара 1883. године у Новом Саду, где је и преминуо брзо након доласка на свет, 7. јула исте године. Старија ћерка Сабина била је рођена 16. априла 1884. године, такође у Новом Саду, и по ступању у пунолетне године склопила је брак са др Алфредом Вајскопфом из Скутана (?) 4. фебруара 1917. године.⁴

У очигледно другом браку са новом супругом Катарином Глазер која се у једном извору наводи и као Ката Божић, Људевит Дијамантштајн имао је најмање двојицу синова. Млађи син Бруно рођен је 15. маја 1906. године у Новом Саду. У зрелим годинама бавио се трговином и живео у југословенској престоници на више различитих адреса у временском раздобљу од 1924. до 1938. године. У Другом светском рату окончао је у усташком логору Јасеновац, где је преузео нечасну улогу денунцијатора, узимао личног учешћа у убиствима и злостављањима заточеника, заузврат стичући извесне

3 „Рад добротворних задруга Српкиња Новосаткиња“, *Женски свештеници доброшворних задруга Српкиња* (Нови Сад), бр. 12, 1. децембар 1892, 183—185.

4 Radovan Sremac, *Jevrejske porodice u Novom Sadu i okolini*, Šid 2019, 74; Историјски архив Београда (у даљем тексту ИАБ), Управа Града Београда (у даљем тексту УГБ), Картотека житеља Града Београда и Земунa (у даљем тексту КЖГБИЗ), *Милан Љубомир Каџа Божић Данић*.

привилегије за себе.⁵ Старији син Алфред рођен је 15. новембра 1896. године у Загребу у брачној заједници Луја са Катарином Катом „од врло поштених, али сиромашних родитеља, чијих се имена не треба мстидети...“.⁶ Но, судећи по томе што је прва супруга Лајоша Дијамантштајна, Каролина Екфелд Дијамантштајн од 1890. до 1903. године обављала посао бабице, а да је друга супруга по свим изгледима била модисткиња, ово касније Алфредово сведочење постаје упитно.⁷ О његовом детињству и младости мало је шта познато и поуздано. Постоје наговештаји да је као младић имао разбојничку дружину, да је нешто касније постао франковац и био учесник антисрпских нереда у Загребу 1914. године.⁸

Премијерно ступање Алфреда Дијамантштајна у јавност новосноване државе збило се у тзв. 'Афери Дијамантштајн'. Историографија Титове Југославије позитивистички и афирмативно је окарактерисала овај догађај у сагледавању тоталне прошлости радничког и социјалистичког покрета, оценивши га првим антикомунистичким судским процесом проистеклим као последица покушаја из-

- 5 ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Бруно Љугевић — Каџарина рођ. Гласер Дијамантштајн*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Љубомир Каџа Божић Данић*; Vladimir Dedijer, Antun Miletić, „Pakao programirane mržnje (8). (Svedočanstva o proterivanju Srba sa ognjišta 1941—1944). Decu više nisam videla“, *Borba—organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 284 (285), 11. oktobar 1989, 7.
- 6 ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Лујо Каџарина Гласер Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милош Љугевић Каџарина Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Лујо Каџа Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Љубомир Каџа Божић Данић*; „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6; *Logor Banjica. Logoraši. Prvi tom. Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd—Banjica (1941—1944)*, Beograd 2009, 355. У књизи заточеника логора Бањица погрешно је наведен 15. септембар као датум рођења Алфреда Дијамантштајна (прим. аутора). Неки акрибични аутори погрешно наводе Осиек као место рођења. Види: Милан Кољанин, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918—1941*, Београд 2008, 281.
- 7 Pavle Šosberger, *Novosadski Jevreji*, Novi Sad 1988, 107, 157, 160.
- 8 Милан Кољанин, *н. г.*, 281; Rastko Lompar, „The Yugoslav National Movement ZBOR and Nazi Germany, 1934—1941“, in: *The Serbian Right-wing Parties and Intellectuals in The Kingdom of Yugoslavia, 1934—1941*, ed. Dragan Bakić, Belgrade 2022, 232.

вођења прве комунистичке револуције у версајској јужнословенској творевини.⁹ Упркос релативно значајној осветљености ове теме у стручној литератури, улогу Алфреда Дијаманштајна не можемо спознати са пуном сигурношћу због претежно секундарне изворне грађе и посредних сведочења на којима су базирана досадашња истраживања. Остаје тајна је ли Дијаманштајн тих година непосредно по окончању Првог светског рата био искрени револуционар, инфилтрирани елемент у, властима сумњивим, редовима или је, услед неповољног развоја догађаја, постао свесрдни сарадник победничке стране. У немогућности да поуздано одредимо и испратимо Дијаманштајнова кретања у припреми и организовању комунистичке побуне, као и у судском обрачуну војно-политичких власти са осумњиченима, преостаје нам једино да изнесемо генералије о датим збивањима које су до нас допрле обојене идеолошким и осталим наносима субјективне природе.

Генезу афере пратимо од краја јула 1919. године, када су власти у Загребу ухапсиле Алфреда Дијаманштајна због некаквог новчаног дуга или преваре. У истражном поступку Дијаманштајн је био кооперативан са органима власти и пружио им податке о илегалним комунистичким организацијама. Према сопственом исказу, почетком 1919. године нашао се беспослен у Будимпешти, па се ради изласка из незавидне финансијске ситуације обратио секретару Централног комитета Комунистичке партије Мађарске и комесару за иностране послове Бели Куну (1886—1938), који га је повезао са председником комунистичке фракције Југословена у Будимпешти, учесником Октобарске револуције Иваном Матузовићем (1886—1938), добивши налог да иде у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца и контактира са Владимиром Ћопићем (1891—1939) и Николом Ковачевићем (1890—1964). Захваљујући Дијаманштајновој улози власти су утамничиле 65 истакнутих комуниста и конструисале оптужницу. На оптужници су се нашли и највиши партијски функционери попут поменутог Ћопића, Филипа Филиповића (1880—1938), др Симе Марковића (1888—1939), Ђура Цвијића (1896—1938), Сима Миљуша (1894—1937), Аугустина Цеса-

9 Више о „Афери Дијамантштајн“ видети: Ivan Očak, *Afera Diamantstein. Prvi antikomunistički proces u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1919)*, Zagreb 1988; Ivan Očak, *Krleža—Partija (Miroslav Krleža u radničkom i komunističkom pokretu 1917—1941)*, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 65.

реца (1893—1941), Ђура Салаја (1889—1958), Романа Филиповића, Славка Цихлара (1896—1968)... Дијамантштајнову улогу у овој афери комунистички апарат тумачио је као режимску намешталку. Послератни наратив комунистичких идеолога, доктринарних теоретичара и партијских историчара Дијамантштајна је окарактерисао као врбованог, плаћеног агента који је међу комунистима деловао по налогу полиције или је услед изложености тортури постао сарадник полиције, што је Дијамантштајн порекао током суђења.¹⁰

Својеврсно сведочење о свом много мање познатом савременнику оставио је у редовима своје писане заоставштине угледни и плодотворни хрватски књижевник и мислилац Мирослав Крлежа (1893—1981). Крлежа у неколико наврата оставља записе који се односе на Дијамантштајна, а које је пре литералног објављивања саопштио у интерној преписци министру за социјалну политику у првој Југославији Витомиру Кораћу (1877—1941). Кораћ је о 'Афери Дијамантштајн' забележио да је тадашња загребачка штампа наводила да су актери ове болшевичке завере у Загребу припремали оружани устанак, а да су државни органи реда открили заверу, лишили слободе Дијамантштајна, запленили читаву тајну архиву, складиште оружја итд. Истим поводом власти су ухапсиле познате вође загребачких левичара Ђура Цвијића, Гејзу Брудњака (1882—1957), Владимира Борнемису (1886—1968), Славка Каурића и друге мање познате. Још пре њиховог утамничења, приведени су

¹⁰ ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Филиј Васа Јелена Филиповић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Др Сима Милош Анка рођ. Блајојевић Марковић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Славко Цихлар*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Славко Севалд Лудмила Полић Цихлар*; Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve. Iz Piškopeje—u zatvor. Ko je bio Alfred Diamantštajn?“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 292, 18. oktobar 1988, 13; Н. Шкргић, „Техничка унија у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу“, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8; Ivan Ošak, *n. d.*, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982: 66—67, 69; Милан Кољанин, *n. g.*, 185, 281. Новинар Славко Цихлар рођен је 3. августа 1896. године у Сењу од оца Севалда и мајке Лудмиле Полић. Новинар Филип Филиповић рођен је 9. јуна 1880. године у Чачку од оца Васе и мајке Јелене. Професор Сима Марковић рођен је 8. новембра 1888. године у Крагујевцу од оца Милоша и мајке Анке Благојевић. Био је ожењен Браниславом Вуцелић рођеном 1898. године у Крагујевцу.

помињани комунистички прваци Филиповић и Марковић из Београда, Ладислав Кордић (1885—1928) из Осиека, Александар Тајков (1877—1941) из Славонске Пожеге, Никола Јосиповић из Ћакова, те социјалисти Иван Галовац из Осиека и Никола Смољановић из Вуковара. Истрагом ових лица власти нису успеле да докажу кривицу за наводе из оптужнице па су после краћег или дужег времена сви пуштени на слободу.¹¹

Афера Дијамантштајн пренета је на судски терен где је добила и свој епилог пред великим већем војног суда Савске дивизијске области у војном затвору у Новој Веси почетком априла 1920. године (поједина оновремена штампа са друге стране извештавала је да се суђење одвијало у Београду). Радикалска влада Стојана Протића (1857—1923) оптужила је Централни комитет Комунистичке партије Југославије за покушај „насилног обарања постојећег законитог поретка“. Поред Дијамантштајна, оптужено је било још шест особа — капетан Мецгер, наредници Копчиновић и Милан Чопић и грађани Сима Миљуш, Владимир Ђопић и извесни Пупавац. Четвородневним суђењем председавао је судски пуковник Војислав Весовић (1869—1962), некадашњи тужилац у Солунском процесу, док је иследник био касациони судија Андра Димић. Осуђени су, поред Дијамантштајна, још и наведена војна лица, док су цивилна ослобођена. На судском процесу Дијамантштајн је саопштио да је тада у Загребу био организован подземни совјет који је поделио ресоре будуће болшевичке владе. Финансијску потпору за организовање пуча обезбедио је Дијамантштајн добивши је од Беле Куна из совјетске Мађарске. Дати новац распоређен је тако што је 40.000 круна додељено комунистичкој „Истини“ док је дупло мањи износ дат комунистичком листу под уредништвом Крлеже (према другом извору, Дијамантштајн је у Загреб донео 43.200 круна, од којих је 11.000 уручио Миљушу, 12.000 капетану Мецгеру и 10.000 уредништву листа „Пламен“ под уредништвом Августа Цесареца и

11 Miroslav Krleža, *Moj obračun s njima*, Sarajevo / Zagreb 1988, 26—27; Vladimir Korać, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine. Knj. 1*, Zagreb 1929, 274—275; Н. Шкрпић, „Техничка унија у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу“, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8.

Мирослава Крлеже). У плану је било пљачкање каквог банкарског завода зарад стицања даљих новчаних средстава. Пресудом донетом након Васкрса 1920. године, Дијамантштајн је осуђен на три, а Копчиновић и Ђопић по пет месеци тамнице (према неким изворима, Копчиновић и Ђопић су под притиском демонстрација загребачког пролетаријата пуштени на слободу након десетомесечног тамновања). Свим осуђеницима у казну је урачунато време проведено у истражном затвору па су одмах пуштени на слободу.¹²

Према оптужници државног тужиоца и каснијем, личном сведочењу, сазнајемо да је Алфред Дијамантштајн био учесник Првог светског рата, те да се као аустроугарски официр после краха Црно-жуте монархије и демобилизације после 42 месеца службе задесио у Будимпешти, где се повезао са вођом мађарског револуционарног покрета Белом Куном, од кога је добио новчана средства и задатак да у Загребу организује покрет за свргавање југословенске владе. На овакву акцију је пристао јер су му мајку држали као таоца. С тим у вези, Дијамантштајн је ступио у додир са бившим аустроугарским капетаном Мецгером који му је био посредник у

12 Miroslav Krleža, *n. d.*, 27—28; „Календар догађаја 26. март - Афера Дијамантштајн“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јуіославије* (Београд), бр. 83, 26. март 1962, 12; „Календар догађаја 26. март - Загреб 1920.“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јуіославије* (Београд), бр. 82, 26. март 1975, 13; „Вести - Суђење большевцима“, *Застава — оріан Радикалне сїранке* (Нови Сад), бр. 85, 15. април 1920, 2—3; Сергије Димитријевић, „Деветнаеста - хроника прве године Партије. Борбени лик чланства“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јуіославије* (Београд), 10. април 1979, 15; „Црвени календар. 15. јул. Монтирани процес против комуниста 1919.“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јуіославије* (Београд), бр. 196, 15. јул 1987, 15; „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6; Н. Шкргић, „Техничка унија“ у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. „Техничка унија“ у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8; В. Јакшић, „Изјава бившег председника месне организације „Збора“ у Загребу г. Александра Хрибара“, *Полишка* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 6.

остварењу контакта са високим партијским руководиоцима Владимиром Ђопићем и Симом Миљушем, са којима су наводно организовали четири чете илегалца којима је поверен задатак да заузму Штаб дивизије, пошту, железничку станицу и друге кључне локације у Загребу, те лише слободе и ликвидирају представнике власти.¹³ У Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца Дијаманштајн је ушао под кривотвореним именом „Ненад“.¹⁴

Имајући у виду исход судског предмета као и улоге у процесима у којима је Дијаманштајн био укључен, постоје основане индиције да је било речи о личности од поверења власти, државном оперативцу кога су по потреби власти могле активирати за монтаже одговарајућих акција, па су га и комунистички кругови доживљавали као агента провокатора. Наратив комунистичке историографије и публицистике децидирано апострофира доушничку делатност Дијаманштајна, а читаву аферу интерпретира као инсцениран чин.¹⁵

Осврћући се на Кораћеве записе штампане у његовој књизи о историји радничког покрета у Хрватској и Славонији, Крлежа прекорно и осуђивачки спочитава министру умањење улоге загребачког публицисте у радничкој повести само на додир са Дијаманштајном, који је часопису под Крлежиним уредништвом даривао 20.000 круна из совјетске Мађарске. Из тих међусобних оптужби и њихових писаних речи дознајемо да Дијаманштајн није лично уручио новац Крлежи него да је, према Дијаманштајновом исказу на суду,

13 „Календар догађаја 26. март - Афера Дијаманштајн“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије* (Београд), бр. 83, 26. март 1962, 12; „Календар догађаја 26. март - Загреб 1920.“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије* (Београд), бр. 82, 26. март 1975, 13; „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијаманштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијаманштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијаманштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6.

14 Rastko Lompar, *n. d.*, 232.

15 „Црвени календар. 15. јул. Монтирани процес против комуниста 1919.“, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије* (Београд), бр. 196, 15. јул 1987, 15; Ђуро Ђурашковић, „Портрети секретара партије 1919—1937. I - Филип Филиповић. Оснивачки конгрес: први секретар Партије, *Борба - оріан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије* (Београд), бр. 284, 14. октобар 1979, 15.

новац у вредности од 5.000 динара уручио листу под Крлежиним уредништвом. Још се обелоданило да је Дијаманштајн осуђен на три месеца затворске казне, те још нека војна лица, док су остали цивилни оптуженици били ослобођени.¹⁶

Према речима министра Кораћа, Дијаманштајн је новчана средства донео од Беле Куна из Мађарске Совјетске Републике. Компанији „Истина“ додељено је 40.000 круна, а комунистичком часопису „Пламен“ под Крлежиним уредништвом 20.000 круна. Оптужбе на рачун Крлеже с гнушањем је касније пренео и књижевник, марксиста и позоришни критичар Калман Месарић (1900—1983), од чега се са згражавањем ограђивао Крлежа у својим аутобиографским реминисценцијама на прохујала времена. У самоодбрани Крлежа за Дијаманштајна пише да је реч о агенту провакатору и сумњивом типу коме ни војни суд није могао веровати. Такође истиче да није познавао Дијаманштајна, да га никада није видео и са њим није имао никакве контакте.¹⁷

Недоследност и сумња у потпуну истинитост Крлежиног сведочења уочљива је у контрадикторном исказу на другом месту, у којем овај хрватски интелектуалац описује свој први сусрет са Дијаманштајном у рано пролеће 1919. године. Том приликом, Крлежа износи да се пред вратима родитељског дома где се Крлежа обрео на ручку појавила „збрчкана, биједна, збуњена, сваке милости достајна појава“. Дијаманштајн му се, представљајући се под шифрованим именом Валтер, обратио у вези са важним послом пошто није могао да пронађе Симу Миљуша. На странчево инсистирање да поразговарају, Крлежа је предложио саговорнику да прошета наоколо док заврши са обедом. Недуго потом уследио је нови сусрет под алејом кестенова на Прилазу испод броја 9, којом приликом му је незнанац промрљао своје кодно име и саопштио му да је стигао важним послом из Пеште по директном налогу Беле Куна, те да му преноси поздраве колеге Фрање Љуштине (1894—1922), Матузовића и Миш-

16 Miroslav Krleža, *n. d.*, 239—240.

17 Miroslav Krleža, *n. d.*, 28, 240—242; „Književna kronika“, *Riječ* (Zagreb), br. 29, 21. septembar 1929, 13—14; Miroslav Krleža, *Dnevnik 1933—42*, Sarajevo 1981, 461—479; Ivan Očak, *n. d.*, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 72.

ка Пора. Даљи разговор вођен је око „Пламена“ уз помињање заједничких познаника Миљуша, Туне Томашића и Цесарца.¹⁸

Помињање Валтерове вечере са Цесарцем о којој Крлежа није имао никаквих сазнања, иако му је био интимни сарадник, изазвало је још већу сумњичавост. Дотадашње информације које му је Валтер изнео о особама са којима је Крлежа био близак, а о којима ништа није знао са друге стране, подстицале су крајњу обазривост према анонимном саговорнику. Крлежа је приметио да његов саговорник не влада најбоље хрватским, али ни мађарским ни немачким језиком, иако му је потврдио да је Новосађанин. Крлежа даље износи да му је Валтер изрекао да је служио као рачунски подофицир у Доломитима за време Европског рата, да се са Белом Куном састао у Корпускоманди у Андрашијевој улици, добивши притом специјални задатак да успостави везу са редакцијом „Пламена“. Током шетње, Дијамантштајн је, угледавши шефа полиције Јосипа Враговића (1886—1965) прешао на другу страну улице у жељи да избегне да их Враговић угледа заједно. Зачуђен да придошлица из Будимпеште, Београда или Новог Сада може познавати шефа полиције који је управо тих дана постављен на дужност, Крлежа је коперниканским обртом заузео још резервисаније држање.¹⁹

На суђењу одржаном од 27. до 30. марта 1920. године, Крлежа је као репортер извештавао за партијску штампу, бивајући и субјективно заинтересован за процес због навода оптужнице о финансирању Крлежиног „Пламена“ од стране совјетске Мађарске. Према Крлежиним белешкама, оптужница је теретила Дијамантштајна да је још 1917. године активно деловао у комунистичким редовима у Мађарској и да је у Загреб допутовао с циљем дизања побуне у војсци уз помоћ мађарског новца и мађарских чета, те рушења устава младе државе и формирања совјета на простору Хрват-

18 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve. Iz Piškopeje - u zatvor. Ko je bio Alfred Diamantštajn?“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 292, 18. oktobar 1988, 13; Ivan Očak, *n. d.*, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 66.

19 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 3. Proces u Novoj Vesi 8. Nepoznati je poznavao šefa policije“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 293, 19. oktobar 1988, 13; Ivan Očak, *n. d.*, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 66—67.

ске, па је с тим у вези са другооптуженима предузимао од пролећа 1919. године разне законом кажњиве кораке.²⁰

У „Имп्रेसијама са једног давно заборављеног политичког процеса“ написаним 1961. године Крлежа истиче да је Фреди, син Мозеса Дијаманштајна, по слому Подунавске монархије остао беспослен, те да се због сопствене егзистенције и издржавања мајке обратио директно Бели Куну за помоћ. Примивши га у главном ратном стану, Кун му је издао директиву да се с његовим личним писмом јави Матузовићу који ће га у Загребу повезати са Николом Ковачевићем, који би га даље адресирао на Владимира Ђопића и Симу Миљуша. Са датим налогом Дијаманштајн је са бившим К. und К. генералштапским официром Јозефом / Јосипом Мецгером, Владимиром Ђопићем и Симом Миљушем организовао четири чете које су августа 1919. године планирале да оружаним путем овладају загребачким гарнизонам, поштом, железничком станицом, банкама и другим јавним објектима, те да социјализују капитал, екстерминишу државне чиновнике и успоставе контролу над свеукупном комунистичком штампом. Мецгер је на рочишту бурно одбацио све наводе оптужнице коју је видео као плод конструкција једног ординарног лопова, како је оквалификовао Дијаманштајна. Мецгер, коме је матерњи језик био немачки, изјавио је: „Не разумем ни речи, овај дрипац лаже, шта ја ту могу, али је та хуља бесрамни лажов, и ако он тако настави, опалићу му шамар!“²¹

За Ђопића Дијаманштајн је поткупљива мизерија, глупи хохштаплер, декласирани аустријски подофицир кога не занима ништа сем новца, а све романтичарске, идеалистичке приче о јуришу на банке и касарне су ординарна подвала. Даље истиче „Дијаманштајн није никакав ‘бољшевик’ него варалица коме је једина девиза била ‘Буде ли новца, бит ће и успјеха’.“ Крлежа преноси да се Фреди још у Пешти уверио да је Бела Кун највеће зло човечанства,

20 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 3. Proces u Novoj Vesi 8. Nepoznati je poznao šefa policije“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 293, 19. oktobar 1988, 13; Ivan Očak, n. d., Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 72.

21 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 3. Proces u Novoj Vesi 8. Nepoznati je poznao šefa policije“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 293, 19. oktobar 1988, 13; Miroslav Krleža, „Impresije sa jednog davno već zaboravljenog političkog procesa“, *Jugoslovenska armija* (Beograd), 22. decembar 1961, 10—11.

а пошто је унапред био принципијелни противник сваке бољшевичке концепције прихватио је поменути улогу искључиво са намером да раскринка злочинце и провалнике, те да уласком у комунистичке ћелије исте демаскира, пријави и преда суду и да жали што није постигао већи успех због прераног привођења. Дијамантштајн је истакао да је присталица министра Кораћа, да је вођство југословенске комунистичке партије илегално и да оптужени бољшевици нису политичари него злочинци. Сам Дијамантштајн, ако је веровати Крлежи, признао је улогу коју су му етикетирали комунистички активисти: „Био сам провокатор из увјерења, и поносим се тиме што сам учинио својој домовини. Моја је заслуга што сам уништио илегални покрет...“²²

Извештавајући са суђења, Крлежа је у загребачкој „Новој истини“ 2. априла 1920. године написао:

„Од цијеле те ‘револуционарне’ завјере, која је хтјела да минира Југославију, остао је један дегенерисани кретен, господин Дијамантштајн, који се хвали да му је обећано за његов частан посао десет хиљада динара ако добро обави своју работу. Од све те страховите бољшевичке опасности преостао је један недвоумни агент провокатор и скандалозна бламажа за пропали демократски систем који се није стидио да политички израби једног обичног ниткова провалничке физиономије“.²³

О овој афери Крлежа је још забележио:

„Процес против Алфреда Дијамантштајна, у нашој новијој историји познат као ‘Дијамантштајнов процес’, спада у серију агент-провокаторских акција, уперених против комунистичког покрета у периоду 1919—1920, с прозирном намјером да се у току изборне кампање за Конституанту компромитира све већи утицај комунистичког покрета у масама. Методом и начином како је овај процес вођен, он је класичан примјер једне невјешто монтиране политичке

22 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 3. Proces u Novoj Vesi 8. Nepoznati je poznao šefa policije“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 293, 19. oktobar 1988, 13.

23 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 4. Krv na Zaloškoj cesti. Vojislav Vujović protiv Staljinove politike još 1926. godine“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 294, 20. oktobar 1988, 13; Ivan Očak, n. d., Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 72.

макинације, која се већ у току самог суђења преметнула у моралну и политичку бламажу кабинета Стојана Протића“.²⁴

Значајно за спознају и разумевање читаве афере је и Крлежино следеће сведочење:

„Светозар Прибићевић, члан Владе, која је ‘Дијамантштајнов процес мислила употријебити у пропагандистичке сврхе, да би доказала како читав покрет (године 1919—1920) није друго него дјело финансирано по Москви, дотично по Бели Куну, признао ми је у оквиру једног разговора у Паризу, године 1932. (у миграцији, гдје је и умро), да је Велимир Кораћ, као министар за социјалну политику у кабинету Стојана Протића, био онај *spiritus movens*, који је успио увјерити Милорада Драшковића, министра полиције, да ће овај процес ликвидирати сваки политички утјецај комуниста у Хрватској. Он (Светозар Прибићевић, по властитим ријечима, цитирам по сјећању) да је у то темељито сумњао, али да је на инзистирање Витомира Кораћа, на крају пристао, премда је лично био увјерен да се доказни материјал, у облику јуридикчког супстрата, не може ни у ком случају сматрати довољно правним коефицијентом за успјех самога процеса“.²⁵

Након ове епизодне улоге Дијамантштајн нестаје са јавне сцене за дужи низ година. Наступајуће године посветио је сопственим потребама, усредсређен на планирање приватног живота и каналисан ка формирању и нези породичних вредности и светиња. Веома брзо по иступању са друштвено-политичке арене склопио је брак са православном Српкињом Бранком Јовић, рођеном 7/20. фебруара 1901. године у Сокобањи, од оца Аранђела и мајке Љубице Живковић. Очигледно је приликом уласка у брачну заједницу Алфред иступио из вере својих јеврејских предака и званично прешао на православно хришћанство. Том приликом добио је и ново, крштено име Милан (у једном источнику стоји написано Милош). Истовремено се промена дешава и на нивоу породичног имена, па Алфред своје презиме Дијамантштајн мења у српски патроним Данић. Касније ће,

24 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 4. Krv na Zaloškoj cesti. Vojislav Vujović protiv Staljinove politike još 1926. godine“, *Borba—organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 294, 20. oktobar 1988, 13.

25 Ljubomir Milin, „Osnivači i žrtve 4. Krv na Zaloškoj cesti. Vojislav Vujović protiv Staljinove politike još 1926. godine“, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije* (Beograd), br. 294, 20. oktobar 1988, 13; Ivan Očak, *n. d.*, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982, 69.

једном приликом, из сасвим других побуда изјавити: „По наступу мога пунолетства 1922. године једино из личних побуда, без икакве материјалне позадине, ја сам прешао из мојсијевске вере у православну“. У овом стабилном и хармоничном браку, судећи по успешном вишегодишњем опстанку, проширењу породичне заједнице и каснијој кохезивности партнера у најкризнијим, по живот опасним ситуацијама, Милан и Бранка добили су двојицу синова. Старији син Миодраг рођен је 30. јуна 1923. године у Загребу, док је млађи син Александар рођен 19. новембра 1924. године у Београду.²⁶

Управо тих година, када им се рађају мушка деца, Милан Данић врши функцију директора Осигуравајућег друштва „Унион“. Од 11. јуна 1924. до 1. јула 1925. године Милан Данић живи у Београду, у Трнској бр. 27 код рентијера Антона Дубраве, чија је супруга била земљакиња Данићеве жене. Након одјаве са београдске адресе одлази у Сомбор, где је боравио највероватније до наредног пријављивања у престоници, које се збило 10. јуна 1926. године, боравећи у Врањској бр. 15. Неколико месеци касније, 27. септембра, незнатно мења београдску локацију и пријављује се са станом у Врањској бр. 4. Током пребивања у стамбеним јединицама на адре-

26 ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Лујо Каџарина Глазер Данић*; УГБ, КЖГБИЗ, *Милош Људевитић Каџарина Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Миодраг Милан Бранка Јовић Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Лујо Каџа Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Александар Милан Бранка рођ. Јовић Данић*; „Афера г. Милана Данића“ (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6; „Позадина афере Дијамантштајн — „Техничка унија“ — „Збор“. Шта је берлинска „Техничка унија“ хтела да постигне у Југославији преко своје загребачке филијале и других сличних привредних организација под немачким утицајем. У изјави „Јутарњем листу“ Данић — Дијамантштајн тврди да је у Немачкој био обезбеђен „Техничкој унији“ не само кредит од 500 милиона динара, већ и један револвинг кредит од 100 милиона динара, *Полиџика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 5; *Logor Banjica. Logoraši. Prvi tom. Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd — Banjica (1941—1944)*, Beograd 2009, 354—355. У књизи заточеника логора Бањица погрешно је наведен 20. март као датум рођења Бранке Јовић.

сама Трнска 27 и Врањска 15 код Милана Данића боравио је и његов брат Бруно Дијамантштајн.²⁷

По други пут међу Србима, Дијамантштајн је ступио у тзв. афери 'Дијамантштајн—Техничка унија' која је узбуркала како политичке и друштвене кругове у земљи, тако и целокупну домаћу јавност, а у чији први план је избила личност Димитрија Љотића (1891—1945), лидера Југословенског народног покрета „Збор“ и вође многих задружних савеза. Кампању против „Збора“ и „Техничке уније“ генерисали су политички и привредни мотиви противничких страна, па је у њој било многих инсинуација, дезинформација и неодређених алузија. Љотић је према сопственом исказу као председник Воћарског савеза упознао Милана Данића који му је изложио да је способан да на најповољнији начин организује извоз у Трећи рајх и друге државе. Након обављених разговора Милан Данић је од 1. јула 1936. године постао службеник Воћарског савеза и био веома успешан на новој радној позицији. Данић је Љотића повезао са одређеним немачким привредницима који су му понудили остварење сталне организације размене добара између две земље по начелу да обе стране остварују најбољу заштиту интереса сопствених произвођача и потрошача искључењем непотребних посредника. Првобитна замисао остављала је могућност да „Техничка унија“ буде трипартитна или мултилатерална. Љотић је, сазнавши да нису испоштовани његови предлози, дигао руке од читаве приче. По сазнању да је у Загребу протоколисано друштво „Техничка унија“ на чијем челу је био истакнути члан „Збора“ Јурај Коренић, Љотић је контактирао са њим и захтевао да начини оставку, а почетком децембра 1936. године Милан Данић отпуштен је из Земалског воћарског савеза након што је Љотићу предочена Дијамантштајнова прошлост. Љотић је од Данића својевремено захтевао да се држи искључиво привредне делатности у Воћарском савезу и да се политички не активира у „Збору“.²⁸

27 ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Милан Лујо Каџа Данић; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Анџон Флоријан Франци Дубрава; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Бруно Људевитш Каџарина рођ. Гласер Дијамантштајн. Рентијер Антон Дубрава рођен је 30. маја 1872. године у Чешкој од оца Флоријана и мајке Франци. Био је ожењен Драгом Ђоковић рођеном 1882. године у Ђуприји. Преминуо је 15. фебруара 1936. године.

28 „Изјава г. Димитрија Љотића „Правди“. Г. Димитрије Љотић о односу „Збора“ и „Техничке уније“ и о мотивима поведене кампање. По

Према самом Љотићу, инсценирана афера око „Техничке уније“ имала је своју предисторију у политичкој сфери. Првобитно су неки народни посланици, међу којима је био и Живота Милановић, у име Народног сељачког клуба, 30. јануара 1937. године поднели интерпелацију о финансирању „Збора“ из иностранства. Наводно су новчане дотације слате из Немачке и то преко Задружног савеза, што су љотићевци одбацивали и поднели тужбу против клеветника. Потом је уследила медијска кампања у којој је „Збор“ најинтимније повезиван са Дијамантштајном и „Техничком унијом“. Љотић је као бесмислене одбацивао тврдње о примању помоћи из иностранства, за шта уосталом није потребно имати посреднике у виду Задружног савеза или „Техничке уније“. За Љотића „Техничка унија“ и „Збор“ немају никакве везе, а с тим у вези треба раздвојити личност задругара и политичара у њему. Љотић је признао да је у својству привредника био укључен у припремање „Техничке уније“, друкчије осмишљене од оне која је материјализована, те се повукао из преговора децембра 1936. године. По његовој замисли „Техничка унија“ је требало да буде посредник у пласирању и продаји робе примарних произвођача. Љотић је изјавио да је сменио Дијамантштајна са положаја директора Задружног савеза, ограђивао се од њега као политичког једномишљеника и страначког колеге и осуђивао га као употребно средство владајућих структура:

„Данић није био члан ‘Збора’, додаје г. Љотић. Ако је био, он је морао изићи. Он је био само службеник једнога од савеза и то само за неколико месеци, где је обављао доста успешно послове. Дијамантштајн је био потпално палидрвце да се кампања потпали. Од свега другог је направљена ломача, која се морала услед недостатка чињеница стишати“.²⁹

тврђењу г. Љотића читава ова афера је намештена од његових политичких и задругарских противника“, *Правда* (Београд), бр. 11.613, 19. фебруар 1937, 5—6.

29 „Поразбијани прозори на мезанину. Антифашисти су јутрос демолирали железничарски дом у коме је била заказана конференција присталица г. Димитрија Љотића. Пред домом се развила крвава улична борба у којој је било доста повређених“, *Правда* (Београд), бр. 11.623, 1. март 1937, 3—4; „Изјава г. Димитрија Љотића „Правди“. Г. Димитрије Љотић о односу „Збора“ и „Техничке уније“ и о мотивима поведене кампање. По тврђењу г. Љотића читава ова афера је намештена од његових

О Данићевом чланству у „Збору“ учесници афере су доносили различите изјаве. Љотић је изјавио да „Данић није имао никакве везе са Збором“, док је Коренић саопштио: „Данић је био члан ‘Збора’, али је касније иступио“. Коломан Херман је о томе посведочио:

„Једнога дана у бановински секретаријат дошао је Данић који ми се претставио као поузданик вође г. Љотића и затражио да га упишем у чланство загребачке организације ‘Збора’. Данић је постао члан ‘Збора’ у време када се почело са оснивањем ‘Техничке уније’ и када су почели да се воде први преговори између г. др. Коренића и Немаца. Тада је Данић понудио да код Немаца набави за ‘Збор’ материјална средства“.

Сам Данић признао је чланство у „Збору“ и идеалистичке мотиве приступа овом политичком покрету антисемитске реторике:

„Одобравајући национални, социјални и привредни програм ове странке, на последњим изборима као нечлан гласао сам за листу г. Љотића, а касније сам примљен у чланство“.³⁰

Југословенској јавности понуђена је слика о „Техничкој унији“ као маски иза које стоји гигантско немачко предузеће „Дамак“ из Дрездена. По том наративу, „Техничка унија“ је требало да буде параван за „Дамакову“ економску пенетрацију и експлоатацију, чиме би се домаћа привреда довела у положај зависности од Немачке. Аферу су јавности изложили загребачки финансијери и магнати, главни акционари предузећа „Титан а. д.“ — бивши министар финансија Станко Шврљуга, Еуген Радован, заступник „Опела“, „Мана“ и „Боша“ др Н. Близ и др. пошто су дошли у директан сукоб интереса са поменутиим немачким предузећем. Без интереса за транспарентним и јавним иступањем „Дамак“ је најпогоднију особу пронашао у лику Милана Данића, Јеврејина и члана „Збора“, резонујући да ће, уколико претрпе неуспех, кривицу приписати Јеврејину, а у случају позитивног исхода олако би накнадно заменили Јеврејина одговарајућим аријевцем. Техничка унија основана је почетком јануара 1937. године у Загребу са почетним капиталом од

политичких и задругарских противника“, *Правда* (Београд), бр. 11.613, 19. фебруар 1937, 5—6; Rastko Lompar, *n. d.*, 234, 239.

30 В. Јакшић, „Афера „Техничка унија“ — Дијамантштајн — „Збор“. Где се крије истина о „Техничкој унији“ и њеним везама са „Збором“, када и сами учесници у овој политичко — привредној афери дају потпуно контрадикторне изјаве?“, *Полишика* (Београд), бр. 10326, 21. фебруар 1937, 7.

пола милиона динара (500 акција, од којих је чак 450 припадало Данићу који се налазио на челу фирме; крајем децембра 1936. године сам Данић је написао „Смјернице о смислу и циљевима Техничке уније, Градилачке групе у Краљевини Југославији а. д.“ у Загребу) и за потребе „Дамака“ одмах је ступила у преговоре са „Титаном“ ради добијања концесије за подизање фабрике експлозива. Радованов заменик по том предмету, инж. Фердо Шлајмер, упутио га је на састанак са Данићем и приликом сусрета у хотелу Радован му је ставио до знања да неће дозволити да му се ико меша у посао. Дата околност била је довољно сумњива за Еугена Радована па се одлучује да јавност информише о позадини и правој природи „Техничке уније“. Услед неповољног развоја ситуације по „Дамак“ у Београд средином јануара долази истакнути немачки привредни стручњак, члан Рајхстага и гаулајтер Источне Пруске др Ерих Кох у намери да задобије подршку власти за реализацију „Дамакових“ планова и оснивања филијале „Техничке уније“ и у Београду, за коју се пронела вест да ју је Милан Данић по немачком налогу већ основао. Наводно је Кох, током скоро целомесечног боравка у Београду, са групом немачких привредника одржао састанак у канцеларији адвоката др Векослава Кисовца, што је последњи демантовао, одбацујући било какву повезаност са „Техничком унијом“. У склопу немачке стратегије економског и политичког продора у Југославију паралелно су осниване и друге организације, попут Београдске задруге за размену са Немачком у којој су ординирали Чеда Димитријевић (Мијатовић), извесни Чутуковић и Јеврејин Фриц Кронштајн, сопственик београдских биоскопа „Колосеум“ и „Касина“. Кронштајн је јавно обзнанио да не познаје никог од наведених лица и да нема никаквих веза са београдском филијалом „Техничке уније“.³¹

31 „Изјава г. Димитрија Љотића „Правди“. Г. Димитрије Љотић о односу „Збора“ и „Техничке уније“ и о мотивима поведене кампање. По тврђењу г. Љотића читава ова афера је намештена од његових политичких и задругарских противника“, *Правда* (Београд), бр. 11.613, 19. фебруар 1937, 5—6; „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6; Н. Шкргић, „Техничка унија“ у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-соција-

Ако је веровати пореском чиновнику Драгану Ленауеру, Данићевом блиском пријатељу и некадашњем прокуристи фирме „Данић и Беркман“, Данић му је још 1932. године поверио идеју о оснивању „Техничке уније“. Крајем 1935. године Данић се упознао са председником загребачког одбора „Збора“ др Александром Хрибаром, коме је изложио своје пословне намере. Током 1936. године с тим у вези путовао је у Смедерево, Београд и Загреб, преговарајући са више стручњака и компанија, успоставивши контакт са члановима „Збора“ инж. Марком Јуринчићем и Марселом Сркуљем. Данић је у процес око оснивања „Техничке уније“ укључио читав низ личности, од којих су многе биле челни и високопозициони-

листе и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу“, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8; „„Шаховски потези“ г. Милана Данића“, *Правда* (Београд), бр. 11.614, 20. фебруар 1937, 14; „Чланак г. Већеслава Вилдера о г. Љотићу, „Техничкој унији“ и Данићу — Дијамантштајну“, *Полиџика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 5—6; „„Смјернице“ Данић — Дијамантштајна, односно оснивачког одбора „Техничке уније“, на чијем се челу налазио Милан Данић — Дијамантштајн“, *Полиџика* (Београд), бр. 10326, 21. фебруар 1937, 7—8; Милан Кољанин, *н. д.*, 280; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Др Вјекослав Иван и Нежика рођ. Мећенко*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Фриц Фришц Бернхард Бекач Ида Белак Кроншџајн*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Иван Фриц Олиа Кроншџајн*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Јосиф Бернгард Ида Белак Кроншџајн*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Хеде Адолф Берџа Вамбах Кроншџајн рођ. Самуел*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Александар Јосиф Хеде Кроншџајн*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Маријана Јосиф Хеде Самуел Кроншџајн*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Александар Јосиф и Хеда Корен*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Јосиф Бернгард и Ида Корен*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Маријана Јосиф и Хеда Корен*. Адвокат Вјекослав Кисовец рођен је 7. маја 1885. године на Св. Крижу од оца Ивана и мајке Нежике Мећенко. Био је ожењен Анчи Лонкотом рођеном 26. фебруара 1892. године у Прагу, са којом је имао синове Мирка, рођеног 2. новембра 1911. године у Трсту, и Андрију, рођеног 8. марта 1918. године у Ријечи. Директор биоскопа „Касина“ Фриц Кронштајн рођен је 15. децембра 1898. године у Земуну од оца Бернарда и мајке Иде Белак. Био је ожењен Олгом Самуел, рођеном 31. јула 1899. године у чешком Михелабу, са којом је имао сина Ханса Ивана, рођеног 31. марта 1922. године у Земуну. Директор биоскопа Јосип Кронштајн рођен је 15. августа 1897. године у Земуну од оца Бернарда и мајке Иде Белак. Био је ожењен Хедом Самуел, рођеном 21. јануара 1899. или 1900. године у Михелабу, од оца Адолфа и мати Берте Вамбах, са којом је имао кћерку Маријану рођену 30. јуна 1921. године у Земуну и сина Александра рођеног 2. октобра 1923. године у Земуну.

рани активисти „Збора“. Најпре је Данић отишао у страначке просторије „Збора“ у Загребу, где је секретару Херману Коломану изложио свој план. Потом је Данић обавио састанак и са др Јурајем Коренићем, после чега је Данић понудио покривање трошкова путовања у иностранство ради наставка преговора о оснивању „Техничке уније“ једном функционеру „Збора“. Иако је првобитно избор пао на Коломана, накнадно је одлучено да се задатак повери Коренићу, који је интервенцијом Коломана ургентно добио пасош око чега се лично заложио генерални секретар „Збора“ Велибор Јонић (1892—1946). Дијаманштајн, Коренић и др Данило Грегорић (1900—1957), адвокат и председник омладине „Збора“, отпутовали су у Берлин (у неким изворима се наводи да су присуствовали нацистичком конгресу у Нирнбергу), где је Коренић имао састанак са Арном Шикеданцем, представником спољнополитичке канцеларије нацистичке партије, од кога је добио 1.500.000 златних марака за набавку штампарије у којој би се штампао потребан страначки и пропагандни материјал. Данић је о својим намерама оснивања „Техничке уније“ писаним путем упознао и самог Љотића, а након оснивања и Коренић је обавестио Љотића о Данићевим обећањима остваривања користи за њихов политички покрет. Развој догађаја који је омогућавао појединцима материјални напредак изазвао је завист и револт појединих страначких колега. Пензионисани судски саветник из Загреба, Еуген Марковић, није крио незадовољство, па је на једном састанку „Збора“ закључио да је покрет постао меркантилна организација, посведочивши упут да су многи зборашаи против Милана Данића, а нарочито против слободних задара, већински заступљених међу управом „Збора“, док се Хрибар пожалио да га је Љотић преварио. Данић је остао у „Збору“ до 22. фебруара 1937. године, када је иступио из Управног одбора услед притисака унутар покрета и дизања прашине у јавности.³²

32 „Везе г. Љотићевог „Збора“ и „Технише Унион““, *Време* (Београд), бр. 5429, 25. фебруар 1937, 7; „Г. Драган Ленауер бивши пословођа фирме „Данић и Беркман“ тврди да му је г. Данић—Дијаманштајн говорио још 1932 год. о „Техничкој унији““, *Време* (Београд), бр. 5424, 20. фебруар 1937, 8; „Г. др. Мачек није имао везе са „Техничком Унијом““, *Време* (Београд), бр. 5424, 20. фебруар 1937, 8; „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијаманштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијаманштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић

Председник Управног одбора „Техничке уније“ био је др Јурај Коренић, лекар Окружног уреда за осигурање радника у Загребу и први заменик председника ЈНП „Збор“, а међу члановима били су и др Јурај Пећаревић, загребачки адвокат и оснивач масонске ложе „Перун“; Марсел Сркул, директор Уједињених електричних централа Загреба—Карловца, син некадашњег министра др Стјепана Сркуља, једног од оснивача ЈНП „Збор“; Едо Шрајбер, шеф Градског статистичког уреда у Загребу; Марко Јуринчић, некадашњи директор Јадранског д. д. и члан „Збора“; др Мудринић, директор Окружног уреда у Загребу и члан масонске ложе „Максимилијан Врховац“; инж. Божидар Рибич (1895—1986), директор Градске електричне централе у Загребу и члан масонске ложе „Максимилијан Врховац“; др Иво Буратовић (1909—1971), рекордер лако атлетике; Александар Грлић, загребачки апотекар и др Јосип Пољак (1882—1962), загребачки професор.³³ Кружиле су гласине и да је

— Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6; Н. Шкргић, „Техничка унија у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу“, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8; „„Шаховски потези“ г. Милана Данића“, *Правда* (Београд), бр. 11.614, 20. фебруар 1937, 14; В. Јакшић, „Изјава бившег председника месне организације „Збора“ у Загребу г. Александра Хрибара“, *Полиџика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 6; „Г. Фриц Кронштајн изјављује да није учествовао у организовању београдске филијале „Техничке уније““, *Полиџика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 6; „У својој другој исправци Милан Данић истиче да су сви чланови управе „Техничке уније“ знали да су Данић и Дијамантштајн једно исто лице“, *Полиџика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 6; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Др Херман Вацлав Милка Рицофс Коломан*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Др Данило Др Цвејко Ема Горидо Грејорић*; Милан Кољанин, *н. г.*, 279—280; *Rastko Lotrag, n. d.*, 232—233. Данило Грејорић рођен је 22. новембра 1900. године у Трсту од оца др Цветка и мајке Еме Горидо. Био је ожењен Зором Видановић рођеном 8. јуна 1900. године у Власотинцу са којом је имао ћерку Елизабету рођену 8. јула 1933. године и сина Грегора рођеног 24. октобра 1936. године. Крајем 1943. године одселио се у Беч. Ветеринар Херман Коломан рођен је 7. фебруара 1889. године у Петроварадину од оца Вацлава и мати Милке Рицофс.

³³ Н. Шкргић, „Техничка унија у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г.

осјечки инж. Константин Чутуковић (1872—1962), умировљени градски грађевински саветник и члан Централне управе „Збора“ службеник канцеларије „Техничке уније“ у Београду, што је исти категорички одбацио наглашавајући да не познаје и није имао никакав контакт са Данићем. Према изјави банкара Дамјана Бранковића, потврђеној и од стране др Влатка Мачека (1879—1964), Милан Данић је у друштву једног Немца посетио Мачека, који их је упутио на Господарску слогу, да би по детаљнијем упознавању о „Техничкој унији“ и особама укљученим у њен рад, Мачек наредио Господарској слози да игнорише било какав однос са датом страном.³⁴

Сам Данић негирао је било какву повезаност „Техничке уније“ са „Збором“ и са било каквим политичким елементима из Немачке. Одбацио је као неосноване тврдње да је добијао концесије за себе или друга лица, да је обманивао Љотићев покрет и Хитлерову Немачку. Признао је да има већину акција у предузећу, да има пуно признање за свој рад и од „Техничке уније“ у Берлину и од Задружног савеза, те да никад није иступао против Јевреја и масона:

„Тврдња да сам се свесрдно трудио око оснивања Техничке уније како би се посредничка улога трговаца Јевреја искључила није истина... Инсинуација како је преко мене (пробуђеног ционисте) требало ‘по неком причању’, да буде спасен јеврејски капитал из Немачке кривим фактурирањем, толико је у вези са горе наведеним смешна, тим више ако се зна које су фирме у Техничкој унији у Берлину организоване, на које, међутим, Техничка унија у Ју-

Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу“, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Др Јурај Вицко Марџа Пећаревић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Др Борис Јурај Вјекослава Ивовић Пећаревић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Борис Јурај Вјекослава Пејовић Пећаревић*. Адвокат Јурај Пећаревић рођен је 31. јула 1883. године на Вису од оца Вицка и мати Марте. Са супругом Вјекославом Ивовић имао је сина, адвоката др Бориса Пећаревића, рођеног 12. јула или августа 1910. године на Вису или у Загребу.

34 „Г. Драган Ленауер бивши пословођа фирме „Данић и Беркман“ тврди да му је г. Данић — Дијамантштајн говорио још 1932 год. о „Техничкој унији“, *Време* (Београд), бр. 5424, 20. фебруар 1937, 8; „Г. др. Мачек није имао везе са „Техничком Унијом“, *Време* (Београд), бр. 5424, 20. фебруар 1937, 8; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Константин Јован Јелена Чутуковић*. Грађевинско-технички надсаветник Константин Чутуковић рођен је 4. јуна 1872. године у Земуну од оца Јована и мајке Јелене. Био је у браку са Јованком Дамњановић, рођеном 18. јануара 1888. године у Земуну.

гославији не само да нема никаквог утицаја, већ нема ни директне везе ни у преписци, а по природи пословања не склапа и не сме да склапа директне послове, па је јасно куда писац чланака смера“.³⁵

Афера око „Техничке уније“ испровоцирала је појачани антифашистички сентимент у српском народу па је приликом организовања конференције „Збора“ у Београду 28. фебруара 1937. године, на којој је Љотић планирао да се огради од свих подметнутих клевета, испред Железничарског дома дошло до избијања кржаве масовне уличне туче између демонстраната и редара Љотићеве странке, приликом којих је повређено више учесника и начињена велика материјална штета на јавним објектима, а нереди завршени интервенцијом жандармерије. Истог дана улицама главног града растуран је памфлет иза којег је стајало неколико различитих студентских удружења, у којем је између осталог било записано:

„Афера ‘Технише Унион’ јасно је показала за кога ради и чији је слуга овај југословенски ‘фирер’ и ‘поштени борац’, који је хтео нашу земљу да прода у економско и политичко ропство страних капиталиста, тих великих противника наше националне слободе и независности“.³⁶

Нешто касније, 3. марта, народни посланик Живота Милановић, који је и презентовао јавности аферу око „Техничке уније“ на скупштинској седници се поново обрушио на „Збор“ и у свом говору осврнуо на Дијамантштајна и остале јеврејске актере афере:

„Људи, који су викали ‘Доље комунисти! Доље Жидови! Доље масонерија!’, њима се догодило то да је дошао један Жидов и узео под своје и Führера и остале, и све то лијепо метнуо у свој џеп... Они хоће да нас уче неком новом моралу и неком новом добу, да

35 „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о везама са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6.

36 „Поразбијани прозори на мезанину. Антифашисти су јутрос демолирали железничарски дом у коме је била заказана конференција присталица г. Димитрија Љотића. Пред домом се развила крвава улична борба у којој је било доста повређених“, *Правда* (Београд), бр. 11.623, 1. март 1937, 3—4.

нас уче, како се управља народом а то чине са разним Fischerima, Mandlima, Diamantsteinima и на нашим националним мањинама“.³⁷

Аферу и њене актере су на јавном простору у значајној мери исмевали коментатори оновремене штампе. Сарадник београдског дневног листа „Време“ ироничним тоном записао је:

„Пошто одавно нисмо имали никакву аферу, јавност је оберучке прихватила случај г. Милана Данића, изданка наше славне породице Дијамантштајн, која је дала више националних бораца, од којих је један, изгледа, славно погинуо заједно са Рајићем на Љубићу. Г. Данић дошао је на једну алтруистичку и племениту идеју оснивањем ‘Техничке уније’ која је за добро нашег народа ‘у густим редовима’ зденутог око г. Љотићевог ‘Збора’, имала да оживи трговачке односе са Немачком. Подвлачим, у обострану корист, јер је Унија имала из Немачке да одлије на нашу страну тешке милионе, са којима ни сами Немци не знају шта да раде! Око овог спасоносног подухвата свашта се почело зуцкати и о љотићевом ‘Збору’ толико је свет стао да збори, да се за сада већ увиђа бар једна неоспорна корист. А то је: највећа реклама за сам ‘Збор’, до сада објављена у нашој штампи, и то бесплатно. У целој овој ствари симптоматично је то да је њу издао (односно изнео на јавност) човек који се неким чудним стицајем зове Бранковић, па како од ње може некеме да испадне неко Косово, згодно би било када би г. Милан Данић, мада нерадо мења имена, као жртва, своје име Милан заменио са Лазар. У том би случају следовало још једно крштење на коме би г. Љотић од Мите постао Јанко. Наравно ово све под претпоставком да од финансирања његовог покрета страним капиталима не буде ништа“.³⁸

Подругљиви одједи афере осванули су и на страницама београдског дневника „Правда“, где одређени хроничар цинично поручује читаоцима:

„Било је сасвим довољно да Алфред Дијамантштајн прође кроз метаморфозу од необичајног Алфреда у јахаћим панталонама до елегантног и углађеног Милана Данића, па да се постави на чело акционарског друштва ‘Техничке уније’ чији су се чланови, дознавши најзад ко је Дијамантштајн, разбежали као црвени мрави, поли-

37 „Iz Jugoslavije. Iz Narodne skupštine“, *Židov* (Zagreb), br. 10, 5. mart 1937, 7.

38 Обрад, „Живе слике са мога платна“, *Време* (Београд), бр. 5425, 21. фебруар 1937, 2.

вени врелом водом. Елегантан сако и углађеност човека који ставља у изглед добар посао привукли су групу угледних личности, доводећи их сад, после сазнања да им је главни функционар регистрован у свима полициским картотекама, у положај у коме постају предмет подругљивих осмеха и актери за шаљиве анегдоте”.³⁹

Хрватска штампа такође је обилато извештавала о афери и њеним актерима, а политичар, оснивач Напредне странке Већеслав Вилдер (1878—1961) у „Новој ријечи“ извргао је руглу Љотићеву наивност:

„Као што је некада Шоштар од Кепеника извргао руглу целог света пруску солдатеску, као што је код нас бламирао хоштеплер Штраснов политичара др. Франка, тако је сада успео Дијаманштајн да упропасти смедеревског Катона, фашистичког вођу Димитрија Љотића. Хура на жидове! Хура на комунисте! Хура на страни капитал! Морални препород! Смена генерације! И дошао је жидов. И дошао је други Бела Кун! И дошао је агент страног капитала, да купи цео покрет ‘Збор’, да га стрпа у џеп, заједно са свима тим препородитељима, Љотићима, Коренићима, Перићима и Краковима”.⁴⁰

Контроверзно понашање Милана Данића није остало незапажено за јеврејску заједницу у Југославији. Њихова штампа такође је дала заједљив осврт на згражавајуће Данићево уплитање у анти-семитске чиниоце и нацистичке подухвате, па се нама непознати сарадник загребачког ционистичког гласила „Жидов“ пред благодан Пурим огласио фрагментом једне саркастичне песме чији је наслов „Пуримска балада — о доброћудном и лаковјерном репортеру који је сањао православне ционисте“ у којој је жаоке усмерио и ка јеврејском ревизионистичком табору у јавности етикетираним за учешће у пројекту „Техничке уније“:

„...И тако се деси да бивши бриљант
Што Diamantstein се звао
Би преко ноћи јен други фант:
Као Данић на свијетло је стао.
Жидовство је метнуо своје на чавле

³⁹ Хроничар Х., „Преглед“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 8.

⁴⁰ „Чланак г. Већеслава Вилдера о г. Љотићу, „Техничкој унији“ и Данићу — Дијаманштајну“, *Полишка* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 5—6.

И прешао је хитро у православље.
 И дојучер, кажу, још комунист
 Би ултранацистички националист.
 На везе вичан (— обвезан је он
 Већ често у свом животу —)
 Он створи 'Technische Union'.
 Вјеран свом новоме моту.
 И створи везе, ох, има ту 'Збора',
 Од Сјевернога до Јадранског мора,
 И уђоше личности Грла и Буре,
 И Корен и Пећо и Срко и Јуре.
 Репортер Васа, у души чист,
 Доброћудан витез ко цвијетак,
 Тад рече: Данић је ционист,
 За њега је добар тек метак.
 Ал' није тек доста измислит си нешто
 И мнити: с тим Жидове пецнут ћу вјешто.
 Сензација стога тај исправак роди:
 'Данић у нашем се списку не води!'
 Тако исправљају ревизионисти
 И истину праву Ти веле.
 И кажу да, забога, нису фашисти,
 И никако слат да не желе
 Домаће наше у Њемачку воће.
 Ако то Данић и Љотић баш хоће,
 Нека то чине. Ал доктор Мандл
 Није у вези са 'Aussenhandel'.
 Сензацију лако написат је, знај,
 Ал истинита нек буде.
 Иначе може репортерски змај
 Код публике среће бит худе.
 Ал, не бој се, друже, Васењка, знај:
 Свакој балади једном је крај.
 Тек хвала Ти, душо, због смијеха,
 И срдачан поздрав. Твој Т. Х.⁴¹

41 „Purimska balada o dobroćudnom i lakovjernom reporteru koji je sanjao pravoslavne cioniste“, *Židov* (Zagreb), br. 9, 26. februar 1937, 5; Ционистичка, ревизионистичка организација „Владимир Жабојшински“ јавно је

Вести о афери допирале су и у иностранство, за шта је нарочито било заинтересовано јеврејско јавно мњење услед проскрибовања и стигматизовања јеврејства. Прашки ревизионистички часопис „Медина Иврит“ (Јеврејска држава) донео је 23. априла чланак о афери потписан од југословенског аутора Г. Л., насловљен „О случају Дијамантштајн — Данић“ у ком је читава прича осликана са позиција јеврејске жртве и проистекла из 'вештиничине кухиње'.⁴²

За читаво раздобље мирнодопског живота у Краљевини Југославији Милан Данић је радио као књиговођа и чиновник код разних осигуравајућих друштава, био запослен у загребачкој општини 16 месеци и током свог дугогодишњег приватног привређивања био три пута тужен због утаја и превара, ослобађан од одговорности из оптужница, једном му је било суђено због преваре у Среском суду у Загребу а једном је кажњен новчаном казном у износу од 350 динара по делу увреде части. У сувласништву са извесним Беркманом имао је веома успешну фирму за административну реорганизацију књиговодства „Данић и Беркман“, чије је седиште најпре било у Београду, да би било пренето у Загреб. Фирма је у јесен 1932. године ликвидирана. Данић је иступио из ње и покушао да се оствари у продаји машина за административно пословање, због чега је често путовао у Осиек. Пословне везе са Немачком одржавао је још од 1927. године, послујући са трговачким фирмама и у вези са немачким министарством исхране и привреде. Са Љотићем је ступио у додир крајем 1935. године, безуспешно посредујући преко фирме др Буратовића за набавку уређаја за фабрику шећера, излажући себе трошку од преко 70.000 динара путних трошкова. Са великим немачким увозницима у име Земаљског савеза воћарских и виноградарских задруга закључио је велики посао са сировим шљивама, парадајзом и грожђем, за шта је од стране Савеза пре јула 1936. године постављен за заступника за спољне послове уз месечну фиксну награду.⁴³

демантовала да је Дијамантштајн њен члан, те да њен бивши секретар Мандл нема никакве везе са актуелном афером. Види: „Ционистичко — ревизионистичка организација „Владимир Жаботински“ изјављује да Данић — Дијамантштајн није њен члан“, *Полишика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 6.

42 „Kad vještice kuhaју čorbu“, *Židov* (Zagreb), br. 19, 7. maj 1937, 7.

43 „Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о веза-

У међуратном раздобљу Милан Данић највише борави у Загребу, где професионално делује као привредни организатор. Град под Медведницом водио се као завичајна општина Милану Данићу непосредно пре избијања Другог светског рата у Југославији, иако је повремено боравио и у другим урбаним срединама југословенске домовине. Пре 1938. године Нови Сад му се водио као завичајна општина, а 8. августа исте године регистровао је свој боравак у Београду, на Косанчићевом венцу 4, код станодавца, земљака његове супруге, Алфреда Хермана, који је био у тазбинским везама са чувеном јеврејском породицом индустријалаца браће Минх из Бољевца. Тада је Милан Данић био запослен као привредни организатор код Воћарског савеза. По избијању Априлског рата 1941. године, формирању Независне Државе Хрватске, капитулацији југословенске војске и осовинској окупацији југословенске државе, Милан Данић напушта Загреб и настањује се у Београду, пријавивши се градским органима власти 5. јуна 1941. године са пребивалиштем у Улици Франше Депере 108, код станодавца, земљака његове супруге, Најдана Марковића.⁴⁴

ма са >>Збором<< г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем“, *Правда* (Београд), бр. 11.612, 18. фебруар 1937, 6; Н. Шкргић, „Техничка унија у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу“, *Правда* (Београд), бр. 11.608, 14. фебруар 1937, 8; „Г. Драган Ленауер бивши пословођа фирме „Данић и Беркман“ тврди да му је г. Данић — Дијамантштајн говорио још 1932 год. о „Техничкој унији“, *Време* (Београд), бр. 5424, 20. фебруар 1937, 8; „У својој другој исправци Милан Данић истиче да су сви чланови управе „Техничке уније“ знали да су Данић и Дијамантштајн једно исто лице“, *Полиџика* (Београд), бр. 10324, 19. фебруар 1937, 6.

44 ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Милан Лујо Каџарина Глазер Данић; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Најдан Насџас Каџарина Живковић Марковић; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Милош Људевић Каџарина Данић; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Алфред Алојз Ида рођ. Минх Херман; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Љубомир Алојз Ида Херман; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Љубомир А. Херман; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, Вида Иван Јелена Земљић Херман рођ. Земљић. Технички чиновник Алфред Херман рођен је 18. априла или маја 1906. године у Бечу, у јеврејској породици Алојза и Иде Минх. Живео је у Бољевцу. Био је ожењен словеначком православном хришћанком Видом Земљић, рођеном 19. фебруара 1913. године у Ормону, у Словенији, од оца Ивана и мајке Јелене. Преласком на православно хришћанство примио је српско име Љубомир. Опанчар

Трагичне 1941. године старији син Миодраг био је матурант гимназије, а млађи Александар ученик средње техничке школе. По окупацији, Миодраг се пријавио градским властима 9. септембра 1941. године код станодавца Драгољуба Јовића на Булевару Франша Депереа 108. Са дате адресе одјавио се 8. октобра исте године и отишао у Сокобању, да би од 12. до 22. децембра 1941. године поново пребивао у Београду код станодавца Петра Рамадановића у Улици Стевана Сремца 2, где му је боравио млађи брат. Александар се пријавио 22. маја 1941. године код станодавца Димитрија Марковића у Кавадарској 8, где је боравио само до 1. јуна, када је отишао за Сокобању. Изнова се регистровао 7. новембра 1941. године у Београду код станодавца Петра Рамадановића у Улици Стевана Сремца 2, одакле се тек 26. фебруара 1942. године одјавио и отпутовао за Сокобању.⁴⁵

Истог дана када и син Миодраг, Милан Данић се пријавио градским властима на различитој адреси, у Курсулиној улици бр. 23 код станодавке Миле Марковић. Овом пријавом Данић је очевидно покушао да заматне траг о себи пред свеприсутном нацистичком опасношћу, пошто није навео податке о брачном и породичном статусу, а имена родитеља је посрбио, навевши нетачне податке да му се отац зове Љубомир, а мати Ката Божић. Остале личне податке није кривотворио јер нису били од значаја за прикривање правог идентитета. Датум, место рођења и завичајна општина изнети су тачно, па и занимање, овог пута наведено као трговачки заступник.⁴⁶ Но, упркос оваквом покушају социјалне мимикрије и проме-

Најдан Марковић рођен је 10. јануара 1883. године у Сокобањи од оца Настаса и мати Катарине Живковић. Био је ожењен Милевом Живковић, рођеном 9. марта 1889. године у Сокобањи. У раздобљу од 25. септембра 1941. године до 2. јануара 1942. године боравио је у Београду.

⁴⁵ ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Миодраг Милан Бранка Јовић Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Александар Милан Бранка рођ. Јовић Данић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Пејшар Славо Гелма Рамадановић*; ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Пејшар Славо Свешозар Ђелма Рамадановић*; *Logor Banjica. Logoraši. Prvi tom. Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd—Banjica (1941—1944)*, Beograd 2009, 354—355. Приватни чиновник Петар Рамадановић рођен је 17. септембра 1904. године у Котору од оца Славка и мати Гелме. Био је ожењен Надом Станковић, рођеном 1. маја 1910. године у Осигеку, са којом је имао сина Ивана, рођеног 21. септембра 1937. године у Београду.

⁴⁶ ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ, *Милан Љубомир Каџа Божић Данић*.

не идентитета, није му пошло за руком да избегне опасност која се попут Дамокловог мача наднела над јеврејским народом у поробљеној Европи. Свој физички, визуелни, анатомско-морфолошки идентитет и приватне пикантерије друге природе, није могао да сакрије пред јавношћу и безбедносним службама, међу којима је било безброј лица која су га лично познавала.

Наредни дани били су судбоносни за породицу Данић, која се нашла на удару ригидно спровођених расистичких нирнбершких закона и нацистичког плана о 'коначном решењу јеврејског питања', усвојеног недавно пре тога на Ванзејској конференцији 20. јануара.⁴⁷ Можемо само слутити кроз какве драматичне животне моменте су пролазили у ишчекивању и стрепњи од најгорег сценарија. У безнадежним приликама претпостављамо да су се обраћали за помоћ у сакривању и голи опстанак рођацима и блиским људима из завичајне Сокобање. Вишедневна агонија окончала се најнеповољнијим епилогом. Милана, Бранку, Миодрага и Александра Данића лишили су слободе почетком марта 1942. године гестаповци у околини Ниша. У групи са још неколицином ухапшених Срба, Јевреја и комуниста нишки Гестапо их је спровео у логор Бањица, где су били заточени од 24. марта 1942. године. У тешким логорским условима одвијали су се последњи, мучни дани једне породице угашене у кобном вртлогу Холокауста. Милана Данића преузео је Гестапо 17. априла и стрељао истог дана због наводне комунистичке делатности и припадности бандама. Сурови окупатори нису поштедели ни његову аријевску супругу, као ни полујеврејску децу, крштену и одраслу у хришћанској вери. Остали чланови породице држани су у логору све до смртне пресуде. Стрељани су у Београду 9. маја 1942. године са још неколицином Срба и комуниста са којима су и доведени на своје последње место овоземаљског боравишта.⁴⁸

47 Сол Фридлендер, *Године истребљења. Нацистичка Немачка и Јевреји 1939—1945.*, Београд 2013, 485.

48 *Logor Banjica. Logoraši. Prvi tom. Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd—Banjica (1941—1944)*, Beograd 2009, 354—355; Милан Кољанин, *н. д.*, 281. Неки аутори изнесе податке о хапшењу породице Данић, чији патроним наводе погрешно под обликом Даничић, у Соко Бањи о чему сведоче квислиншки извештај од 4. марта и окупационо гласило „Ново време“ од 7. марта. О томе види: Мирослав М. Миловановић, *Немачки концентрациони логор на Црвеном крсту у Нишу и истребања на Буњу*, Београд / Ниш 1983, 93; Ženi Lebl, *Do „konačnog rešenja“*. *Jevreji u*

У галерији јавних личности међуратног југословенског јеврејства посебно место заузима Алфред Дијаманштајн. Животна путања овог човека била је обележена вишеструким контрадикторностима, неочекиваним обртима, динамичним осцилацијама и шокантним епизодама. Његов непотпуно сложен биографски мозаик оставља прегршт белина које не престају да голицају машту истраживача и читаоца. Иако у многим моментима остаје енигматичан, његов живот, онолико колико је дозвољено било реконструисати га, делује више него узбудљиво. Играо је главну улогу у неким од најзагонетнијих и најзамршенијих друштвено-политичких играка у Краљевини Југославији. По многим параметрима одступао је и одскакао од колосека југословенске јеврејске заједнице којој је изворно припадао. Упркос томе што се релативно рано развијао са њом, у судбоносним данима нацистичке окупације и активног спровођења мера биолошке екстерминације јеврејског народа на тлу окупиране Европе, није могао да настави и осигура себи и најближима безбрижан живот. Суочио се са егзистенцијалном претњом, овога пута много опаснијим злодухом него што су то били дотадашњи изазови, на коју по први пут није имао сигурно решење и поуздан ослонац. Усуд као да му није допустио да барем спокојно проводи породичне дане у најбољем животном добу, већ је нагло и зверски отргнут од живота у непојмљивом *magnum crimen*-у какав је био Холокауст. Овај скромни наратив нам пружа слику о животу једног од шест милиона јеврејских жртава бесомучног нацистичког поретка и једну од многих незабележених, јединствених људских судбина неповратно угашених у ери нацистичке страховладе.

Srbiji, Beograd 2002, 116. Увидом у назначени број „Новой времена“ нажалост нисмо успели пронаћи вест о томе. Види: *Ново време* (Београд), бр. 260, 7. март 1942.

Алфред Дијамантштајн — Милан Данић

Алфред Дијамантштајн — Милан Данић

Бела Кун

Мирослав Крлежа

БИБЛИОГРАФИЈА

-Необјављени извори:

Историјски архив Београда, Управа града Београда, Картотека житеља града Београда и Земуна (ИАБ, УГБ, КЖГБИЗ), Београд, Србија

-Штампа:

Афера г. Милана Данића (алиас Алфреда Дијамантштајна) и „Техничке уније“ у Загребу. Г. Дијамантштајн о себи, својим пословима, о везама са ‘Збором’ г. Д. Љотића и немачким национал-социјалистима. Шта је хтео г. Данић — Дијамантштајн са својим предузећем, *Правда*, Београд, бр. 11.612, 18. фебруар 1937, стр. 6.

Везе г. Љотићевог „Збора“ и „Технише Унион“, *Време*, Београд, бр. 5429, 25. фебруар 1937, стр. 7.

Вести - Суђење бољшевицима, *Засџава* — оџан *Радикалне сџранке*, Нови Сад, бр. 85, 15. април 1920, стр. 2—3.

В. Јакшић, Афера „Техничка унија“ — Дијамантштајн — „Збор“. Где се крије истина о „Техничкој унији“ и њеним везама са „Збором“, када и сами учесници у овој политичко-привредној афери дају потпуно контрадикторне изјаве?, *Полиџика*, Београд, бр. 10326, 21. фебруар 1937, стр. 7.

В. Јакшић, Изјава бившег председника месне организације „Збора“ у Загребу г. Александра Хрибара, *Полиџика*, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 6.

Vladimir Dedijer, Antun Miletić, Pakao programirane mržnje (8). (Svedočanstva o proterivanju Srba sa ognjišta 1941—1944). Decu više nisam videla, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije*, Beograd, br. 284 (285), 11. oktobar 1989, str. 7.

Г. Драган Ленауер, бивши пословођа фирме „Данић и Беркман“ тврди да му је г. Данић — Дијамантштајн говорио још 1932. год. о „Техничкој унији“, *Време*, Београд, бр. 5424, 20. фебруар 1937, стр. 8.

Г. др. Мачек није имао везе са „Техничком унијом“, *Време*, Београд, бр. 5424, 20. фебруар 1937, стр. 8.

- Г. Фриц Кронштајн изјављује да није учествовао у организовању београдске филијале „Техничке уније“, *Полиџика*, Београд, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 6.
- Ђуро Ђурашковић, Портрети секретара партије 1919—1937. I - Филип Филиповић. Оснивачки конгрес: први секретар Партије, *Борба - ордан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије*, Београд, бр. 284, 14. октобар 1979, стр. 15.
- Изјава г. Димитрија Љотића „Правди“. Г. Димитрије Љотић о односу „Збора“ и „Техничке уније“ и о мотивима поведене кампање. По тврђењу г. Љотића, читава ова афера је намештена од његових политичких и задругарских противника, *Правда*, Београд, бр. 11.613, 19. фебруар 1937, стр. 5—6.
- Iz Jugoslavije. Iz Narodne skupštine, *Židov*, Zagreb, br. 10, 5. mart 1937, str. 7.
- Kad vještice kuhaju čorbu, *Židov*, Zagreb, br. 19, 7. maj 1937, str. 7.
- Kалендар догађаја 26. март — Афера Дијамантштајн, *Борба - ордан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије*, Београд, бр. 83, 26. март 1962, стр. 12.
- Kалендар догађаја 26. март — Загреб 1920, *Борба - ордан Социјалистичкој савеза радној народа Јујославије*, Београд, бр. 82, 26. март 1975, стр. 13.
- Književna kronika, *Riječ*, Zagreb, br. 29, 21. septembar 1929, str. 13—14.
- Л.Л., Друштвени преглед. Сензационални процеси и наша штампа. (Поводом случаја Инж. Стојановића), *Нова Европа*, Загреб, бр. 4, 26. март 1937, стр. 129—133.
- Ljubomir Milin, Osnivači i žrtve. Iz Piškopeje - u zatvor. Ko je bio Alfred Diamantštajn?, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije*, Beograd, br. 292, 18. oktobar 1988, str. 13.
- Ljubomir Milin, Osnivači i žrtve 3. Proces u Novoj Vesi 8. Nepoznati je poznavao šefa policije, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije*, Beograd, br. 293, 19. oktobar 1988, str. 13.
- Ljubomir Milin, Osnivači i žrtve 4. Krv na Zaloškoj cesti. Vojislav Vujović protiv Staljinove politike još 1926. godine, *Borba - organ Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije*, Beograd, br. 294, 20. oktobar 1988, str. 13.
- Miroslav Krleža, Impresije sa jednog davno već zaboravljenog političkog procesa, *Jugoslovenska armija*, Beograd, 22. decembar 1961, str. 10—11.

Ново време, Београд, бр. 260, 7. март 1942.

Н. Шкргић, Како се брани управни одбор „Техничке уније“. Синоћ је управа „Техничке уније“ у Загребу одлучила „да настави започето дело“. Саопштење после заједничке седнице управног и надзорног одбора, *Правда*, Београд, бр. 11.614, 20. фебруар 1937, стр. 14.

Н. Шкргић, Техничка унија у Загребу пред искушењем. Како је г. Данић — Дијамантштајн намеравао да обмане немачке национал-социјалисте и Збор г. Љотића. Техничка унија у побудама г. Данића. Да ли је Збор г. Љотића слао делегате на национал-социјалистички конгрес у Нирнбергу, *Правда*, Београд, бр. 11.608, 14. фебруар 1937, стр. 8.

Обрад, Живе слике са мога платна, *Време*, Београд, бр. 5425, 21. фебруар 1937, стр. 2.

Позадина афере Дијамантштајн — „Техничка унија“ — „Збор“. Шта је берлинска „Техничка унија“ хтела да постигне у Југославији преко своје загребачке филијале и других сличних привредних организација под немачким утицајем. У изјави „Јутарњем листу“ Данић — Дијамантштајн тврди да је у Немачкој био обезбеђен „Техничкој унији“ не само кредит од 500 милиона динара, већ и један револвинг кредит од 100 милиона динара, *Полишка*, Београд, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 5.

Поразбијани прозори на мезанину. Антифашисти су јутрос демолирали железничарски дом у коме је била заказана конференција присталица г. Димитрија Љотића. Пред домом се развила крвава улична борба у којој је било доста повређених, *Правда*, Београд, бр. 11.623, 1. март 1937, стр. 3—4.

Purimska balada o dobroćudnom i lakovjermom reporteru koji je sanjao pravoslavne cioniste, *Židov*, Zagreb, br. 9, 26. februar 1937, str. 5.

Рад добротворних задруга Српкиња Новосаткиња, *Женски свей — лисѿ добротворних задруга Срѿкиња*, Нови Сад, бр. 12, 1. децембар 1892, стр. 183—185.

Сергије Димитријевић, Деветнаеста - хроника прве године Партије. Борбени лик чланства, *Борба - оріан Социјалистичкої савеза радної народа Јуїославије*, Београд, 10. април 1979, стр. 15.

„Смјернице“ Данић — Дијамантштајна, односно оснивачког одбора „Техничке уније“, на чијем се челу налазио Милан Данић

- Дијамантштајн, *Полиџика*, Београд, бр. 10326, 21. фебруар 1937, стр. 7—8.
- У својој другој исправци Милан Данић истиче да су сви чланови управе „Техничке уније“ знали да су Данић и Дијамантштајн једно исто лице, *Полиџика*, Београд, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 6.
- Хроничар Х., Преглед, *Правда*, Београд, бр. 11.612, 18. фебруар 1937, стр. 8.
- Целокупна загребачка штампа се опширно бави афером „Техничке уније“, а „Нова ријеч“ вели да је др. Кох направио лом на седници „Уније“ од 14 фебруара, *Полиџика*, Београд, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 5.
- Ционистичко-ревизионистичка организација „Владимир Жаботински“ изјављује да Данић — Дијамантштајн није њен члан, *Полиџика*, Београд, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 6.
- Црвени календар. 15. јул. Монтирани процес против комуниста 1919, *Борба - ордан Социјалистичкој савеза радној народа Југославије*, Београд, бр. 196, 15. јул 1987, стр. 15.
- Чланак г. Већеслава Вилдера о г. Љотићу, „Техничкој унији“ и Данићу — Дијамантштајну, *Полиџика*, Београд, бр. 10324, 19. фебруар 1937, стр. 5—6.
- „Шаховски потези“ г. Милана Данића, *Правда*, Београд, бр. 11.614, 20. фебруар 1937, стр. 14.

Литература, објављени извори, зборници радова и дневници:

- Кољанин Милан, *Јевреји и антисемитизам у Краљевини Југославији 1918—1941*, Институт за савремену историју, Београд 2008.
- Korać Vladimir, *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji. Od prvih početaka do ukidanja ovih pokrajina 1922. godine. Knj. 1*, Radnička komora za Hrvatsku i Slavoniju, Zagreb 1929.
- Krleža Miroslav, *Dnevnik 1933—42*, Oslobođenje, Sarajevo 1981.
- Krleža Miroslav, *Moj obračun s njima*, NIŠRO „OSLOBOĐENJE“ / IKRO „MLADOST“ / ČGP „DELO“ — OOUR „GLOBUS“, Sarajevo / Zagreb 1988.
- Lebl Ženi, *Do „konačnog rešenja“*. *Jevreji u Srbiji*, Čigoja štampa, Beograd 2002.

- Logor Banjica. Logoraši. Prvi tom. Knjige zatočenika Koncentracionog logora Beograd — Banjica (1941—1944)*, Istorijski arhiv Beograda, Beograd 2009.
- Lompar Rastko, „The Yugoslav National Movement ZBOR and Nazi Germany, 1934—1941“, in: Bakić Dragan (ed.), *The Serbian Right-wing Parties and Intellectuals in The Kingdom of Yugoslavia, 1934—1941*, Institute for Balkan Studies of The Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 2022, pp. 225—246.
- Миловановић М. Мирослав, *Немачки конценџрациони лојор на Црвеном крстју у Нишу и сџрељања на Бубњу*, Институт за савремену историју / Општински одбор СУБНОР / ИРО „Народна књига“, Београд / Ниш 1983.
- Оџак Иван, *Afera Diamantstein. Prvi antikomunisticki proces u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca (1919)*, Naprijed, Zagreb 1988.
- Оџак Иван, *Krleža—Partija (Miroslav Krleža u radniĉkom i komunistiĉkom pokretu 1917—1941)*, Spektar / Otokar Keršovani / Jugoslavijapublik, Zagreb / Rijeka — Opatija / Beograd 1982.
- Сремас Радован, *Jevrejske porodice u Novom Sadu i okolini*, Zaviĉajni klub Opštine Šid, Šid 2019.
- Фридлендер Сол, *Године исџребљења. Наџисџичка Немачка и Јевреју 1939—1945*, Завод за уџбенике, Београд 2013.
- Šosberger Pavle, *Novosadski Jevreji*, Književna zajednica Novog Sada, Novi Sad 1988.

Instead of Conclusion

The biography of Alfred Diamantstein, an Ashkenazi Jew and native of Novi Sad, whose life was taken away from him during the Second World War due to his ethnicity, will be researched and presented throughout this work. Although his familial roots were in the Serbian Athens, and indeed it was in Backa’s largest city where much of his life’s journey unfolded, Diamantstein perished on the territory of occupied Serbia where he lived and hid in the days leading up to the April War and the occupation of the Yugoslav state. Diamantstein was a fairly controversial figure who, during the peaceful period between the two world wars, was enmeshed in a number of corruption scandals and political affairs that shook the

newly formed Balkan monarchy. He diverged from the general course taken by Yugoslav Jewry in certain aspects of his private life, professional ethics, and political activism. This divergence was reflected not only in his apostasy but also in his political and ideological partnerships with far right-wing and anti-Semitic elements on the broader political spectrum in Yugoslav society. His conversion to Eastern Orthodoxy and subsequent „Serbianization” two decades before the emergence of the mortal danger manifested in the occupier’s „final solution to the Jewish question”, proved to be an insufficient formula for his survival. The systematic execution of the Holocaust on the enslaved territories of the European continent resulted in Diamantstein’s detection and liquidation, whose life we will explore over the course of this work.